

УДК 340.11

ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Котенко М. В.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Аналізується тлумачення як особливий різновид юридичної діяльності, визначаються його особливості та значення для юридичної практики.

Ключові слова: тлумачення норм права, юридична діяльність, пояснення змісту норм, роз'яснення норм права.

Абстрактний характер права як особливого засобу правового впливу з однієї сторони забезпечує становлення моделей правомірної поведінки, що відповідає інтересам суспільства і держави та поширюється на невизначене число суб'єктів і випадків, а з іншої сторони потребує конкретизації та уточнення. Неможливість передбачення особливостей всіх суб'єктів суспільних відносин та всіх життєвих ситуацій, недосконалість юридичної техніки, багатоаспектність суб'єктивних інтересів, інші об'єктивні фактори обумовлюють необхідність конкретизації нормативних положень. Одним із важливих засобів конкретизації є тлумачення правових норм. Саме тлумачення забезпечує підвищення ефективності права та правового регулювання, обумовлює його як теоретичну, так і практичну актуальність.

Ефективність реалізації приписів права, вміщених у нормативно-правових актах безпосередньо залежить від з'ясування їх змісту і правильного його розуміння. Неточне пояснення юридичного тексту, тобто помилкова інтерпретація, як правило, призводить до негативних наслідків. Тлумачення норм права охоплює всю юриспруденцію від правотворчості до право- реалізації. Динамічність законодавства, необхідність його пристосування до зміни суспільної дійсності та забезпечення його відповідності об'єктивним факторам також визначають необхідність тлумачення, визначення сутності та особливостей змісту права у нових умовах. У цьому контексті безумовно актуальним є аналіз проблем, пов'язаних із тлумаченням норм права.

У науковій літературі проблемі тлумачення норм права присвячено низку робіт дисертаційного і монографічного характеру. Питання юридичного тлумачення було предметом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Бобровник С., Бабкін В., Васьковський С., Ведерніков Ю., Венгеров А., Власов Ю., Воєводін Л., Вопленко М., Денисенко В., Елькінд В., Зайчук О., Керімов Д., Комаров С., Копейчиков В., Копиленко О., Коркунов М., Котюк В., Крестовська Н., Лазарєв В., Малишев Б., Марченко М., Михайлівський І., Михайлович Д., Міцкевич А., Молібога М., Москалюк О., Нагребельний В., Недбайло П., Оніщенко Н., Осауленко О., Пархоменко Н., Петришин О., Піголкін А., Рабінович П., Скакун О., Тихомиров Ю., Тодика Ю., Хропанюк В., Цвік М., Черданцев О., Шемшученко Ю. Однак проблеми

аналізу тлумачення як важливого різновиду юридичної діяльності ще не були предметом самостійного дослідження.

Метою публікації є визначення природи та особливого характеру тлумачення як різновиду юридичної діяльності, що має самостійне значення; аналіз особливих і спільних ознак тлумачення та інших форм юридичної практики; встановлення його значення для юридичної практики.

Аналіз тлумачення як самостійного різновиду юридичної діяльності визначає необхідність характеристики останньої. Досліджуючи юридичну діяльність необхідно мати на увазі, що вона здійснюється в досить специфічному соціальному середовищі, впливає лише на ті об'єкти, що знаходяться під захистом права як певна система соціальних цінностей. У сучасній науковій літературі питанням комплексного дослідження юридичної діяльності як самостійного правового явища, елементу правової системи приділяється незначна увага. Основні зусилля автори монографій зосереджують на характеристиці правової практики або на окремих напрямках професійної діяльності юристів.

Щодо розуміння юридичної діяльності, в юридичній науці відсутня єдність поглядів вчених. На думку Карташова В. М. під юридичною діяльністю слід розуміти лише таку опосередковану правом професійну, трудову, державно-владну діяльність щодо прийняття юридичних рішень компетентних на те органів, яка спрямована на виконання суспільних функцій і завдань та задоволення тим самим як загально-соціальних, групових, так і індивідуальних інтересів [1, с.12]. Існують також інші підходи до визначення юридичної діяльності. Так, Коваль М. В., характеризує її, наголошує, що ця діяльність є однією із фундаментальних складових юриспруденції, яка за допомогою спеціальних засобів, прийомів та методів забезпечує перетворення світових здобутків юридичної науки у різні сфери суспільного життя. Також він зазначає, що безпосередньо в юридичній діяльності та через юридичну діяльність набувають прояву основні закономірності функціонування правової практики [2, с. 6].

Згідно з позицією професора Скакун О. Ф. юридичну діяльність пропонується сприймати як юридичну практичну діяльність, що охоплює всі сфери діяльності юристів як професійних знавців права та є головним елементом змісту юридичної практики. Далі автор робить дуже важливий висновок про те, що крім безпосередньої юридичної практики діяльність юриста здійснюється також у науковій та освітянській формах, що взаємодіють. [3, с. 62].

Юридична діяльність є різновидом правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права [4, с. 85]. Юридична діяльність як окремий різновид соціальної діяльності характеризується певними рисами, аналіз яких має безпосереднє значення для розуміння природи тлумачення. Вона:

- відбувається у сфері права з використанням правових засобів, тобто має юридичну природу та пов'язується із застосуванням нормативно закріплених засобів впливу на поведінку суб'єктів;
- здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами, які володіють юридичними знаннями, що надає можливість говорити про особливий професійний характер цього виду діяльності;

- її метою є упорядкування, узгодження суспільних відносин, приведення їх у відповідність до вимог права, вирішення конкретних життєвих ситуацій і задоволення на цій основі індивідуальних, групових та загальнолюдських потреб та інтересів;

- має організуючий характер, що виявляється у націленості на організацію дій суб'єктів і значною мірою пов'язана з державною діяльністю, оскільки, як правило, здійснюється від імені держави;

- зміст юридичної діяльності у кожній конкретній ситуації складають окремі дії юристів, що націлені на досягнення бажаних правових результатів;

- юридична діяльність, як правило, вміщує елементи творчості, індивідуального підходу, винесення конкретного рішення на підставі загальної моделі поведінки;

- юридична діяльність пронизує правовим впливом майже всі сфери суспільного життя, які підлягають правовому регулюванню.

В контексті розгляду співвідношення понять юридичної діяльності та тлумачення норм права важливо з'ясувати які спільні та відмінні ознаки притаманні цим категоріям, адже загальний характер юридичної діяльності та її поширення на всі сфери визначає необхідність дослідження природи і специфіки юридичної діяльності як загальної категорії та окремих її різновидів, які можуть бути визначені як особливе. Наявність цих рис обумовлює, з однієї сторони, правову природу юридичної діяльності як такої та належність до неї всіх існуючих різновидів, а з іншої – самостійне значення кожного з різновидів юридичної діяльності.

З точки зору соціальної ролі або способу прояву юридична діяльність розглядається в різних аспектах, що підкреслює її багатоплановість та складний характер. Так, юридичну діяльність можливо розглядати як правову форму соціальної діяльності, як інструмент соціального управління, як зміст правових відносин або правопорядку, як системоутворюючий фактор правової системи, як спосіб втілення правових норм у реальну сферу життя. Суб'єктами юридичної діяльності є різноманітні члени суспільства які мають об'єктивно або суб'єктивно обумовлені проблеми, необхідні для власного існування та розвитку. Потреби є рушійною силою юридичної діяльності, вони можуть бути біологічними або соціальними та є динамічним явищем, оскільки постійно змінюються, відображаються у психіці людини, в почутті та усвідомленні незадоволеності, невідповідності між внутрішнім станом і зовнішніми умовами. Потреби виявляються у мотивах і цілях, які є ідеальним розумовим відображенням очікуваного результату у свідомості людини. Формуючи свої цілі суб'єкт визначає предмет (матеріальні та нематеріальні блага, суспільні відносини та інше), на який спрямовується його юридична діяльність. Активність суб'єкта полягає у вчиненні ним у межах чинних правових норм юридичних дій (бездіяльності), метою яких є отримання бажаного результату і які зумовлюють настання юридичних наслідків. При цьому суб'єкт може використовувати дозволені правом предмети і явища, за допомогою яких забезпечується їх діяльність. В результаті цього суб'єкт отримує особистий чи суспільний результат, який повинен задовольнити його потребу.

Юридична діяльність характеризується діалектичною єдністю змісту і форми. Її внутрішня форма виявляється в регламентованому правом, порядку здійснення юридичної діяльності. Зовнішня форма юридичної діяльності відображається у пра-

вових актах: законах, постановах, указах, рішеннях тощо [5, с. 470]. За різними критеріями юридична діяльність поділяється на такі види: правотворча діяльність, діяльність по конкретизації, тлумачення, реалізації (у тому числі застосування), систематизації права, правовиховна діяльність. За функціями права і держави розрізняють установчу, виконавчо-розпорядчу, організаційно-координаційну, контрольно-наглядову, правоохоронну юридичну діяльність. Як динамічний компонент правової системи юридична діяльність виконує у суспільстві багато функцій. Серед них загальносоціальні (економічна, політична, ідеологічна, соціальна, екологічна, виховна тощо) та спеціально-юридична (регулятивна, правоконкретизуюча, правороз'яснювальна, реєстрац.-посвідчувальна, контрольна, правоохоронна).

Багатоаспектний характер юридичної діяльності обумовлює необхідність аналізу її особливостей через основні різновиди цієї діяльності. Виходячи із поставленої нами мети, правомірно буде розглянути в якості особливого різновиду юридичної діяльності саме тлумачення норм права. Отже тлумачення норм права є інтелектуально-вольовою діяльністю, спрямованою на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності [5, с. 80]. Оскільки нормативно-правові акти мають документальну форму, торкаються різноматних сфер суспільних відносин і знань, то з'ясування їх змісту потребує іноді значних зусиль від суб'єктів правозастосування, знання правової, літературної і спеціальної термінології. Тлумачення застосовується у правотворенні, всіх формах реалізації права, систематизації, правовому вихованні, науковій діяльності тощо. Термін «тлумачення» має багато значень. При розкритті феномену тлумачення норм права часто використовують термін «інтерпретація». Більшість вчених справедливо розглядає вказані два терміни в якості синонімів [6, с. 89]. Законодавство України використовує термін «тлумачення норм права» [7]. У широкому значенні тлумачення визначають як пізнавальний процес, який спрямований на пояснення явищ природи, в тому числі і правових норм

[8, с. 56]. Деякі автори, наприклад Вільнянський С. І., Денисов А. І., розуміють під тлумаченням певну діяльність щодо з'ясування змісту закону або іншого нормативного акта [9, с. 42; 10, с. 474]. Інші (Строгович М. С., Голунський С. А., Ткаченко Ю. Т.) визначають його, як роз'яснення змісту закону або іншого нормативного акта [11, с. 260; 12, с. 6]. З точки зору Шляпошнікова А. С. та Явича Л. С., з'ясування правової норми та її роз'яснення становить єдиний процес пізнання правової норми [13; 14]. З таким визначенням не погоджується Піголкін А. С., вважаючи з'ясування і роз'яснення різними і самостійними процесами [15].

Предметом тлумачення є норма права, її текст, пов'язані з нею правові, та неправові джерела. У більшості сучасних вітчизняних наукових джерел зазначається, що об'єктом тлумачення норм права є воля суб'єкта правотворчості, яка матеріалізована у тексті норми права [16, с. 12-13]. Однак Малишев Б. В. та Москалюк О. В. визначають об'єктом тлумачення норм права волю самої норми права [17, с. 81]. Мета тлумачення залежить від його різновиду. Так, у правотворенні вона полягає прийнятті норми права, яка б найповніше задовольняла соціально-економічну, політичну, культурну та інші потреби життя, ефективно, повно та чітко регулювала суспільні відносини й органічно вписувалася у чинну правову систему; в реалізації права — правильному, точному та одноманітному з'ясуванні всіма суб'єктами суспільних відносин дійсного змісту норм права; у правовому вихованні — з'ясуванні

суб'єктами суспільних відносин головних ідей, принципів, цілей права, своїх прав і обов'язків, необхідності дотримання та виконання норм права.

Щодо спільних та відмінних рис тлумачення норм права та юридичної діяльності, то безумовно необхідно зазначити, що поняття юридичної діяльності є ширшим від поняття тлумачення. Юридична діяльність – це вид соціальної діяльності, яку здійснюють юристи з використанням юридичних знань, засобів, дотримуючись у передбачених законом випадках юридичної форми, з метою вирішення різних юридичних проблем. Тлумачення норм права - це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана зі встановленням точного значення (змісту) правової норми. За різними критеріями юридична діяльність поділяється на такі види: правотворча діяльність, діяльність з конкретизації, тлумачення, реалізації (у т. ч. застосування), систематизації права, право-виховна діяльність. Тобто тлумачення норм права це фактично один із видів юридичної діяльності. Основною відмінністю можливо назвати те, що метою юридичної діяльності є подолання, вирішення різних юридичних проблем, мета тлумачення норм права є значно вужчою, а саме - встановлення точного змісту норми права і його роз'яснення. Однак і те і інше впливає на ті сфери соціального життя, які підлягають правовому регулюванню.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що тлумачення норм права є одним із видів пізнання, це складна розумова діяльність, спрямована на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності. Тлумачення є важливим політико-юридичним інструментом виявлення чіткого змісту права. Юридичне тлумачення є обов'язковим в процесі дії юридичних норм. Необхідність тлумачення обумовлюється тим, що нормативно-правові акти містять загальні, нерідко абстрактні нормативні положення, які викладені не лише в знаковій системі, мовно-логічному вигляді, а й «юридичною мовою». Усе це вимагає напруженої розумової діяльності, з використанням юридичних та інших спеціальних знань..

Вищезазначене обумовлює правомірність наступних висновків:

Тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності. Тлумачення застосовується у правотворенні, всіх формах реалізації права, систематизації, правовому вихованні, науковій діяльності тощо. Тобто без тлумачення не обходиться практично жодна з форм юридичної діяльності.

Тлумачення є різновидом юридичної діяльності, яка має специфічний характер, оскільки тлумачення норм права є внутрішнім процесом мислення, який здійснюється особою з допомогою способів тлумачення і спрямований на розкриття волі законодавця і роз'яснення останньої третім особам. Якщо у юридичної діяльності є чіткий суб'єкт – різні члени суспільства, то у тлумачення норм права є лише предмет а саме норма права, її текст, пов'язані з нею правові та не правові джерела та об'єкт, тобто воля законодавця виражена у в нормі права.

Список літератури

1. Карташов В. Н. Понятие и структура юридической деятельности / В. Н. Карташов // Юридическая деятельность: сущность, структура, виды: Сб. науч. тр. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1989. – С. 12-31.

2. Коваль Н. В. Введение в юридическую специальность (деонтологический аспект): [Курс лекций] / Н. В. Коваль. – Донецк: Центр подготовки абитуриентов, 1998. – 191 с.
3. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: [Учебник] / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2002. – 503с.
4. Гусарев С. Д. Юридична діяльність. Методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарев. – К., 2005. – 450 с.
5. Юридична Енциклопедія: В 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.)]. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – 925 с.
6. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду / І. Д. Сліденко. – О., 2003.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 445.
8. Черданцев А. Ф. «Толкование права и договора»: [Учебное пособие для вузов] / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити, 2003. – 540 с.
9. Вильянский С. И. Толкование и применение гражданско-правовых норм / С. И. Вильянский// Метадические материалы ВЮЗИ., Вып. 2. – М., 1948. – С. 42-43.
10. Денисов А. И. Теория государства и права / А. И. Денисов. – М. : Юриздат, 1948. – С. 532.
11. Строгович М. С., Голунский С. А. Теория государства и права / М. С. Строгович, С. А. Голунский. – М. : Госюриздат, 1940. – 600 с.
12. Ткаченко Ю. Г. Толкование юридических норм в СССР: Автореф. дис. докт. юрид. наук: специальность 12.00.01 «Теория государства и права». – М., 1950. – 26 с.
13. Шляпников А. С. Толкования уголовного закона / А. С. Шляпников. – М., 1960. – 163 с.
14. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М. : Госюриздат, 1961. – 345 с.
15. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М. : Госюриздат, 1962. – 400 с.
16. Власов Ю. Л. Проблемы тлумачення норм права / Ю. Л. Власов. – К., 2001. – 255 с.
17. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): [Навч. посіб.]. / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк – К., 2010. – 450 с.

Котенко Н. В. Толкование норм права в системе юридической деятельности / Н. В. Котенко// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 258-263.

Анализируется толкование на особенный вид юридической деятельности, определены его особенности и роль для юридической практики.

Ключевые слова: толкование норм права, юридическая деятельность, уяснения содержания норм, разъяснение норм права.

Kotenko N. interpretation of the law in the system of legal activity / N. Kotenko// Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 258-263.

This article discusses the nature of interpretation, as of the types of legal activity and its role in the legal process.

Keywords: interpretation of the law, legal activities, legal act.

Статья поступила в редакцию 26.04.2012.